

ВАЛЕНТНІСТЬ ПРЕДИКАТИВНИХ ПРИСЛІВНИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО)

Роботу виконано на кафедрі української мови Волинського державного університету імені Лесі Українки

У статті вирізнено основні валентні класи предикативних прислівників, визначено систему залежних субстанціальних синтаксем, описано їхні морфологічні варіанти. Дослідження здійснено на матеріалі творів М. Вінграновського.

Ключові слова: прислівник, семантико-синтаксична валентність, лівобічна і правобічна валентність, активна і пасивна валентність, суб'єкт, об'єкт, облігаторна та факультативна валентність.

Kostusyak N. The valency of the predicative adverbs (on the base of the M. Vingranovskij). In this article the main valency classes of the predicative adverbs are decided, the system of the dependent substantial syntactic unit is defined, their morphological variants are described. The investigation is realized on the base of the Vingranovskij's writing.

Key words: an adverb, a semantic-syntactical valency, a left-sided and right-sided valency, an active and passive valency, a subject, an object, an obligatory and optional valency.

Історія лінгвістичних досліджень ХХ – поч. ХХІ століття засвідчує, що більшість мовознавців зосереджує увагу на багатоаспектному підході до вивчення усіх мовних одиниць і явищ. Як зазначає Е. Бенвеніст, „протягом останніх років дослідження мови й мов зазнали змін, які примушують розширити й так надто широкі горизонти лінгвістики. Сутність цих змін не можна зрозуміти з першого погляду, вони приховані й виявляються у важкодоступності оригінальних праць, які все більше переповнює спеціальна термінологія” [3, 21]. Водночас спільність усіх найновіших студій полягає в тому, що в них дотримано погляду на мову як на певну систему. Мова складається з формальних елементів, що поєднуються в різноманітні комбінації відповідно до принципів структури. На думку Є. Бенвеніста, „структура – це типи відношень, на основі яких об'єднують одиниці певного

рівня. Кожну одиницю системи визначає сукупність *відношень* до інших одиниць та *опозицій*, в які вона входить. ... У такий спосіб виробляється теорія мови як система знаків і як ієрархія одиниць” [3, 24]. У цій ієрархії одним із найскладніших явищ, що має стосунок до різних мовних рівнів, виступає граматична система, в якій знаходять функціональну довершеність й оцінку всі засоби мови та мовлення.

Дослідження граматичної науки виокремилося в лінгвістичний напрям, що оперує системою понять, які знайшли своє теоретичне обґрунтування у багатьох студіях. На сьогодні зроблено значні напрацювання у сфері функціонально-категорійної граматики, однак говорити про розв’язання всіх проблем не можемо. Зокрема, у вітчизняній і зарубіжній лінгвістичній науці останнього часу об’єктом уваги неодноразово поставали питання про міжрівневий характер окремих категорій. Різні аспекти цих мовних явищ були в певні періоди центральними, відбиваючи сильні й слабкі вияви відповідних граматичних концепцій.

3-поміж категорійних одиниць, які розглядають на тлі міжрівневої взаємодії, вирізняють категорію валентності. Найчастіше під поняттям *валентність* розуміють основні закономірності сполучуваності одиниць певної мови. Головні засади теорії валентності були започатковані французьким лінгвістом Л. Теньєром та отримали свій розвиток у працях Г. Гельбіга, Ч. Філлмора, У. Чейфа, С. Д. Кацнельсона, М. Д. Степанової та ін. Варто зазначити, що в українському мовознавстві вказана категорійна одиниця не так давно стала об’єктом дослідження. Її активно опрацьовують такі лінгвісти, як І. Р. Вихованець, М. Я. Плющ, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, Т. Є. Масицька та ін. Помітною стала тенденція до вивчення валентного потенціалу різних частиномовних типів предикатних синтаксем [13; 19; 22; 31]. У дослідженнях природи граматичної категорії валентності, як і її лінгвістичного статусу, є багато суперечностей, різнотлумачень, діаметрально протилежних поглядів мовознавців, що зумовлено об’єктивною складністю цього мовного явища й різноаспектним аналізом вказаної

категорійної одиниці. На наш погляд, найперспективнішою є концепція, згідно з якою валентності надано статусу проміжної міжрівневої категорії. Такий характер виявляється у співвіднесенні її з синтаксичним, морфологічним, семантичним та словотвірним ярусами мови. Граматична категорія валентності є поліярусною структурою, оскільки має стосунок до різних мовних рівнів, а також формує предикатну структуру речення, прогнозує певну кількість залежних семантичних позицій.

Одним із важливих питань, у розв'язанні якого маємо суттєві розбіжності, є стосунок категорії валентності до лексико-граматичних класів слів. З цього приводу І. Р. Вихованець зазначає, що „основним носієм валентності є дієслово, бо решта ознакових слів набуває валентнісних властивостей у зв'язку з дієсловом” [9, 269]. Таке трактування засвідчує, що валентний потенціал недієслівних форм тісно пов'язаний з поняттям транспозиції, зокрема з явищем синтаксичної похідності. Остання, на думку Н. І. Гуйванюк, являє собою „здебільшого співвідношення первинних і вторинних мовних знаків, що мають спільний референт” [16, 87]. Розглядаючи транспозиційні видозміни окремих синтаксем як їхні функціональні парадигми, дослідниця визначає критерії кореферентності транспозиційних співвідношень: „спільність категоріального значення, семантико-синтаксичної й формально-граматичної позиції в реченні” [16, 87]. Указаний тип ознак застосуємо, досліджуючи валентний потенціал предикативних прислівників¹.

---

¹ У сучасній граматичній науці з урахуванням відповідних диференційних ознак вирізняють предикативні прислівники. Необхідність їхнього вивчення зумовлена насамперед тим, що для опису предикативних прислівників використано не тільки різну кількість мовних ярусів, а й існує невідповідність у визначенні їх статусу та використанні термінологічної лексики. В окремих граматичних студіях аналізовану групу слів позначено терміном *слова категорії стану* і потрактовано як невідмінювану частину мови [4, 401; 17, 318]. Дотримуючись такої думки, В. В. Виноградов подає ряд диференційних ознак цих компонентів, зокрема, останні виражають „недіючий” стан, „мають форми часу (для минулого та майбутнього часу аналітичні, утворені шляхом поєднання з відповідними формами зв'язки *бути*) і функціонують тільки в ролі присудка” [4, 401]. Крім того, у мовознавстві відомою є спроба прислівникові лексеми із семантикою стану розглядати у межах певних частиномовних класів слів: прислівників [28, 440–443; 27, 336–337] або дієслів [7, 122; 9, 295]. Як зазначає І. М. Уздиган, „виділення згаданої

Незважаючи на активне вивчення цієї проблеми, багато аспектів лишилося поза увагою лінгвістів, до того ж у сучасних граматичних студіях зазвичай аналізують валентність дієслів. Але й вдаючись до опису валентного потенціалу предикативних прислівників, учені не розглядають це мовне явище тлі похідності, а особливо на матеріалі творів окремого письменника, що й обґрунтовує актуальність пропонованої статті. Автор бачить своїм завданням описати основні типи мінімальних реченнєвих структур із прислівниковими предикатами, які засвідчені у творах М. Вінграновського, окреслити сукупність правобічних і лівобічних субстанціальних синтаксем, зумовлених семантико-синтаксичною валентністю ознакового слова, вказати на транспозиційні зв'язки аналізованих структур з іншими типами речень.

У семантично елементарних простих реченнях предикативні прислівники виконують роль головного компонента, який структурує синтаксичну одиницю-конструкцію. Крім того, він є формально-граматичною вершиною односкладних речень, оскільки як не диференційований на підмет або присудок головний член речення утворює без допомоги інших членів структурну основу синтаксичних одиниць. У семантичному плані предикативні прислівники здебільшого позначають стан

частини мови (слів категорії стану – авт.) ґрунтується виключно на синтаксичній основі, що полягає у вживанні відповідних слів у ролі головних членів безособових речень. Однак тільки синтаксична функція, не підкріплена класифікаційними ознаками іншої природи, зокрема морфологічними, не створює достатніх підстав для виділення в системі повнозначних частин мови категорії стану” [27, 336–337]. А тому лінгвіст надає їм статусу предикативних прислівників. Останнім часом, зосереджуючи увагу на семантиці аналізованих компонентів, властивих їм морфологічних категоріях (часу, способу, валентності та ін.), синтаксичній функції співвідносного з присудком головного члена односкладного речення, а також їхніх семантико-синтаксичних особливостях, дослідники вважають їх своєрідним підкласом дієслів [7, 122; 9, 294]. У зв'язку з цим І. Р. Вихованець постулює: „Предикативні слова відприслівникового походження являють собою аналітичні дієслова із семантикою стану” [7, 122]. Пор. також міркування В. Г. Адмоні: „Важливим прикладом єдності граматичних явищ, їхньої перехідності може слугувати так звана категорія стану в російській мові (особливо форми типу *можна, неможна*), яка за своїми морфологічними показниками збігається з прислівником, а за своєю синтаксичною функцією (предикативною) виходить за межі прислівника і навіть зближується з дієсловом. Саме цим пояснюється дискусійність цієї форми” [1, 48].

людини або стан навколишнього середовища зрідка з модальним відтінком необхідності², наприклад: *Від того солодкого кінського подиху Жолкевському стало тепліше...* [11, 13]; *...князю зробилося гаряче* [11, 180]; *У закиданій снігами хаті Горошків було тепло і світло...* [11, 32]; *На вигоні знову було безгомінно* [11, 73]; *Було тихо і тепло* [11, 104]; *...тебе нам треба* [11, 27]. Зрідка у ролі прислівникових предикатів засвідчені авторські неологізми: *Вечірньосірогусто ластівкам...* [10, 346]. У деяких випадках спостерігаємо нашарування на семантику стану значення суб'єктивної оцінки, наприклад: *...Наливайковим коням ...було важкенько* [11, 77]; *...з Магдою нам на кожусі було рівненько...* [12, 58]; *От пристане до берега, а там і сухенько, і затишно* [11, 251]. Функціонуючи у сфері дієслова, вказані компоненти набувають дієслівного граматичного оформлення, а саме категорій часу, способу та валентності, зрідка – виду, наприклад: *...страшно було і їй...* [11,

---

²Дослідження предикативних прислівників (слів категорії стану) у категорійному плані та транспозиційних виявах зумовили неоднозначне трактування і їхніх семантичних характеристик. Досить часто, зважаючи на значеннєвий план аналізованих компонентів, лінгвісти беруть в основу концепцію, запропоновану В. В. Виноградовим. Безособово-предикативні слова він об'єднує у чотири головні семантичні групи, співвідносні з групами безособових дієслів. „1. Насамперед, це слова, що позначають почуття, емоційний стан, психологічне переживання: *сумно, весело, радісно, страшно, смішно, сумно, соромно...* 2. Слова на позначення фізичного стану іноді як результату зовнішнього сприйняття й відчуття: *голодно, погано, гірко, боляче...* 3. Слова, що позначають стан природи: *сухо, тепло, темно, світло, тихо, холодно...* 4. Слова на позначення стану навколишнього середовища: *кругом було шумно; затишно, зручно...*[4, 406–407]. У колективній праці „Современный русский язык: Морфология” за редакцією В. В. Виноградова подано сім семантичних груп слів, яким властиве єдине значення стану: а) стан природи: *вітряно, холодно, душно...*; б) стан середовища: *брудно, сирі, тісно...*; в) фізичний стан живих істот: *боляче, приємно, бридко...*; г) психічний стан людини: *лячно, небезпечно, весело, сумно...*; г) інтелектуальний стан: *зрозуміло, ясно, цікаво*; д) стан з модальним забарвленням: *потрібно, повинно, можна, необхідно*; е) оцінка певного стану, середовища: *легко, важко, добре, погано, рано, пізно, далеко, високо* [26, 399–402]. І. К. Кучеренко, послуговуючись теоретичними положеннями, які пропонує Ф. Травнічек у студії „Заметки о „категории состояния”, спростовує тезу про те, що усі подані вище групи слів мають єдину семантику стану. Крім того, він вважає, що компоненти типу *приємно, бадьоро, сумно* виражають не фізичний стан істот, а почуття; слово *затишно* у структурі *У номері було прибрано, світло, затишно* не виступає репрезентантом стану середовища, оскільки не вказує на стан номера, а „викликає цими властивостями почуття мовця”. Слова *зрозуміло, ясно, цікаво* позначають не інтелектуальний стан, а „поняття про загальні властивості предметів чи явищ”. Лексеми *рано, пізно, далеко, близько, широко, високо* „виражають не оцінку стану чи становища, а часові й просторові поняття”. Компоненти *видно, чути* вказують на зорові й слухові сприймання, „тобто не виражають ні стану, ані оцінки стану” [21, 377–378].

120] (минулий час); *Через те й страшно мені...* [11, 154] (теперішній час); *...всім стане темно* [11, 32] (майбутній час); *Все-таки легше було б!* [11, 344] (умовний спосіб); *Янушеві зробилося млосно...* [11, 69] (одновалентний предикат); *Ну, нам того й треба* [11, 33] (двовалентний предикат); *...йому робилося тоскно* [11, 203] (недоконаний вид); *Докії зробилося моторошно...* [11, 291] (доконаний вид). Порівнюючи категорію валентності дієслів і предикативних прислівників, варто зазначити, що в дієслові вона має непохідний характер, що ще раз підтверджує теорію вербоцентричності речення, а в прислівників – похідний. У такий спосіб предикативно вжитим прислівниковим формам властивий синкретизм лексико-граматичних властивостей, двоїста прислівниково-дієслівна природа. На думку В. В. Виноградова, транспоновані у синтаксичну сферу дієслова інші частини мови, у т. ч. прислівники, набувають „предикативно-характеризуючих” значень [5, 24].

У сучасній українській мові аналізований тип слів виступає морфологічним репрезентантом предикатів стану, які найчастіше є одновалентними, рідше – двовалентними. Одновалентні предикатні компоненти вимагають тільки суб’єкта стану. У синтаксичних структурах з предикативними прислівниками він вказує на особу чи предмет, що є пасивним носієм ознаки, і реалізується в зоні валентності предиката. Останній найчастіше вказує на внутрішні психічні стани людей, їхній емоційний стан, наприклад: *Але жінкам було хороше!* [12, 39]; *Нам стало обом сумно* [12, 196]; *...їм було весело* [12, 199]. Рідше у творах М. Вінграновського засвідчені одновалентні предикати стану із супровідним значенням часу та простору, а також із семантикою, зумовленою зовнішнім впливом на стан істоти: *...їм було ніколи...* [11, 397]; *...нам буде пізно!* [11, 111]; *...мені тут недалеко* [12, 215]; *Було їм там тісно...* [11, 391]; *...там ведмедеві буде тісно...* [12, 106]; *...їм ...було не твердо* [11, 359].

Лексичні різновиди суб’єктної синтаксеми поширюються на назви живих та неживих предметів і виражаються найчастіше давальним

відмінком, наприклад: ...**вовкам** було ...**страшно!** [11, 229]; **Батькові** стало аж млосно... [12, 252]; ...**і коню, і полковнику, і снігам** стало тепліше [11, 355]; **Повітрю** ...**зробилося тісно**... [11, 256]. Зрідка у сферу давального суб'єкта стану потрапляють іменники – назви частин організму, наприклад: ...там було **ніжці** тепло [12, 178]. Варто зазначити, що суб'єкт, репрезентований дативом, зазвичай перебуває у властивій йому лівобічній позиції, проте трапляються структури, в яких він переміщується у периферійну правобічну сферу, не змінюючи свої семантики, пор.: **І мені** весело [12, 206]; ...**Жолкевському** стало моторошно [11, 381]; **Диням** стало тісно на баштані... [12, 108] і **Гірко і тоскно** стало **Сашкові** [12, 73]. У реченневих конструкція з предикативними прислівниками маємо два різновиди транспозиції синтаксем. З одного боку, прислівник як синтаксичний дериват виступає вторинним мовним репрезентантом предиката із семантикою стану, а отже, засвідчує похідність предикативної синтаксеми. З іншого боку, подвійна семантико-граматична єдність властива й суб'єктному компонентові у формі давального відмінка, який внаслідок синтаксичної (функціональної) транспозиції набуває семантики суб'єкта стану і водночас зберігає первинне для нього значення адресатності. Аналізований тип реченневих структур перебуває „у зв'язках похідності з двома типами двоскладних речень: реченнями з аналітичними дієсловами стану, вираженими предикативними прикметниками, і реченнями з власне-дієсловами стану” [15, 73], пор.: ...з негритянками їй **не буде так сумно** [11, 148] ← **З негритянками вона не буде така сумна** і ...з негритянками їй **не буде так сумно** [11, 148] ← **З негритянками вона не буде так сумувати**. В українській мові трапляються випадки, коли синтаксичні одиниці з предикативним прислівником і давальним суб'єкта стану не мають базових конкретних речень. Тоді вони утворюються „на основі загального стосунку до вихідної моделі двоскладних конструкцій” [6, 114], пор.: **Тоді їм холодно обом** [10, 218] ← **Тоді вони обоє змерзли; Я в небезпеці, страшно мені** [10, 277] ← **Я в небезпеці, я боюся**. Але такі транспозиції можливі, коли йдеться

про стан істоти, а не навколишнього середовища, пор.: *...мені зробилося холодно...* [12, 119] ← *Я змерзла і ...мінус 59. А я вам скажу, що це не так уже й холодно* [12, 181].

У зв'язку з визначальним для відмінкової структури української мови суб'єктивним транспозиційним спрямуванням відмінків у суб'єктивну позицію, наявність якої передбачають одновалентні предикати стану, потрапляє також прийменниково-відмінкова форма родового, наприклад: *...та, видно, для тих, хто по ньому стріляв, було пізно...* [11, 77]. Подана конструкція засвідчує наявність транспозиційних видозмін предикатної та субстанціальної синтаксем, що можна трактувати як функціональні парадигми, або функціональну транспозицію: *...та, видно, для тих, хто по ньому стріляв, було пізно...* [11, 77] ← *Та, видно, ті, хто по ньому стріляв, спізналися.*

Зрідка у сфері суб'єктності перебувають іменники – назви істот, морфологічним репрезентантом яких виступає грамема називного. Речення із компонентами зазначеного типу є результатом синтаксичної похідності, оскільки в них функціонує прислівниковий предикат, що виступає в ролі номінативного засобу, співвідносного з прикметником та дієсловом, пор.: *Та Петро і Яків були вже наготові...* [11, 33] // *Та Петро і Яків були вже готові* // *Та Петро і Яків вже підготувалися; А гармаші, як і драгуни, і гусари, вже були наготові* [11, 394] // *А гармаші, як і драгуни, і гусари, вже були готові* // *А гармаші, як і драгуни, і гусари, вже підготувалися.* Близькими до поданих конструкцій є синтаксичні одиниці з прислівниковим предикатом у формі імператива. Суб'єктивна синтаксема у них може формально не виражатися: *...будьмо наготові* [12, 200]. До реченнєвих структур з прислівниковими предикатами на позначення внутрішнього стану людини тяжіють конструкції із суб'єктивним компонентом – назвою неістоти у місцевому відмінку, наприклад: *...а в очах було малиново* [11, 127]; *...В душі урочисто і свято* [10, 123]; *У серці голо!* [10, 133]. Позначаючи внутрішній емоційний стан людини, її психологічне переживання, предикативні

прислівники можуть вимагати й інших морфологічних репрезентантів. Зокрема, у сфері суб'єктності трапляються описові конструкції, наприклад: *...і на душі мені стає легше...* [12, 231].

Аналізуючи реченнєві одиниці з предикатами стану, дослідники вказують на наявність двох специфічних ознак, які відрізняють стан від дії та процесу. „Це властивості суб'єкта стану, для якого характерна неактивність, точніше, відсутність вольової активності (іноді говорять також про вольову пасивність), з одного боку, і часові характеристики, а саме обмежена, хоча й невизначено, протяжність у часі, з іншого. Очевидно, що властивості суб'єкта відмежовують стани від дій та процесів і зближують їх з ознаками” [24, 320]. Обмежену темпоральну протяжність пов'язують з тим, що „позначення станів орієнтовані на різні можливі стани того самого суб'єкта, на його психологічні або інші „фази”. Цим стани відрізняються від постійних ознак” [24, 321]. Аналізовані предикатні компоненти найчастіше вказують на початок стану, наприклад: *...козакам стало моторошно* [11, 155]; *Мені стало лагідно і спокійно...* [12, 56]. „Початок стану одночасно передбачає ... його зміну, перехід з одного стану в інший” [24, 323–324], наприклад: *...мені стає легше...* [12, 231]; *Вже мені легше...* [11, 141].

У творах М. Вінграновського засвідчено два типи реченнєвих одиниць з одновалентними прислівниковими предикатами із значенням стану навколишнього середовища – двокомпонентні та однокомпонентні. Поширений тип перших становлять структури із субстанціальним компонентом у місцевому відмінку, якому зрідка надають статусу „синтаксичного підмета” [14, 72]. Останньому властива подвійна семантико-граматична єдність значень суб'єктності та локативності, наприклад: *У наметі було темно і тихо* [11, 189]; *...в таборі було тихо...* [11, 232]; *У печері було тихо...* [11, 290]; *...на землі стало порожньо і тихо...* [11, 309]. Такий компонент перебуває у відношеннях похідності із суб'єктом у формі номінатива, а прислівниковий предикат корелює з предикатом якості, пор.: *...і в степу стало чорно...* [11, 109] і *Степ став чорний; І тихо та порожньо*

на шляху і в степу, хоч вий [12, 152] і *Шлях і степ тихі та порожні, хоч вий*. Субстанціальні синтаксеми, у яких суб'єктне значення супроводжує семантика локативності, засвідчені переважно у лівобічній позиції, рідше це правобічна сфера, наприклад: *У ямі тепло...* [12, 89]; *У лісі темно* [10, 352]; *У замку було тихо...* [11, 49]; *У хаті було тихо* [12, 137]; *А в криниці завжди темно...* [12, 174]; *...і тихо було у всіх хатах та землянках* [12, 161]. Зрідка у творах М. Вінграновського в ролі синкретичного компонента із суб'єктним та просторовим значенням виступають прийменникові форми орудного та родового відмінків. На наш погляд, семантично домінантним тут також є значення суб'єктності: *...між возами було порожньо...* [11, 136]; *...з річки було тихо...* [12, 111]; *...біля криниці було тихо* [12, 164]. Іноді функцію суб'єктно-локативної синтаксеми виконує прислівник із значенням місця³, наприклад: *Тут не широко!* [11, 115]; *...тут було тихо...* [11, 254]. За деяких контекстуальних умов його уточнює опосередкований компонент, виражений прийменниково-відмінковою формою місцевого, наприклад: *...внизу, в долині, ...було ще геть чорно...* [11, 13]; *...тут, на галявині, видніше...* [11, 123].

Окрему групу односкладних речень з прислівниковими предикатами становлять однокомпонентні структури, у яких предикат виконує функцію співвідносного з присудком головного члена односкладного речення і виражає семантику стану самостійно, без допомоги інших повнозначних слів, наприклад: *Було тихо...* [12, 96]; *Не знайду їх ніяк, бо темно!* [11, 312]; *Та було пізно...* [11, 383]. У поданих структурах суб'єктна синтаксема має імпліцитне вираження, що допомагає акцентувати увагу на стані навколишнього середовища: *Тепло і тихо...* [12, 70]; *Стало тихо* [12, 223]; *Та вже було пізно...* [11, 260]; *Та було запізно...* [11, 397]. На думку авторів

---

³ На думку М. Баган, „такий компонент доцільно кваліфікувати як локативно-суб'єктний, оскільки в нього домінує локативна семантика” [2, 88]. У мовознавстві відома спроба аналізовані синтаксеми вважати детермінантними: „У реченнях із значенням стану навколишнього середовища предикативні прислівники поєднуються з детермінантами в одній із прийменниково-відмінкових словоформ з просторовим значенням (*В комнаті, На дворі*) або з просторовим прислівником (*здесь, там* і т. п.)” [18, 51].

праці „Семантические типы предикатов”, окремі речення зазначеного типу є близькими до тих конструкцій, які позначають стан осіб, оскільки, описуючи навколишнє середовище, ми часто „маємо на увазі людей, учасників ситуації, і в такий спосіб оцінка ситуації в цілому стосується стану її учасників” [24, 328], пор.: ...*вже було пізно*... [11, 113] і *Нам було пізно; ...було холодно, сніг, вітер* [12, 170] і *Людям було холодно*. Як зауважує М. Гіро-Вебер, „поширеність редукованих речень типу *Тепло, Холодно* не є доказом структурної необов’язковості локального члена, але пов’язана з фактом регулярного еліпса” [14, 72]. Односкладні конструкції, в яких засвідчена редукція суб’єктного компонента, можуть ускладнювати детермінантними компонентами: *На Варвари і Сави ще було тихо*... [11, 351]; *Зате по ночах було тихо* [12, 85].

У сучасній українській літературній мові особливий різновид синтаксичних одиниць формують так звані заперечні структури, головним компонентом яких виступає предикат *нема*. Крім семантики заперечення, він містить супровідне партитивне значення. У ролі валентно залежної від нього синтаксеми виступає суб’єкт, виражений грамемою родового. Найчастіше він перебуває у лівобічній позиції: *А тут ще батька нема, як на зло*... [12, 73]; *...а війська нема* [11, 183]; *...снігу нема*... [12, 205]. Діапазон лексичного наповнення суб’єктної синтаксеми є досить широким. Проте переважно її виражають назви істот, конкретних предметів, наприклад: *Жори нема* [12, 214]; *...квартири нема* [12, 212]; *Тільки води нема* [11, 182].

Реченнєві структури з предикатом *нема* та родовим суб’єкта лінгвісти часто називають заперечно-генітивними. Такі синтаксичні одиниці перебувають у трансформаційних зв’язках із стверджувальними двоскладними конструкціями. Присудковий компонент вихідних структур має значення існування, наявності, пор.: *Жори нема* [12, 214] ← *Жора є*. Крім того, речення з предикатом *нема* перебувають у парадигматичних зв’язках з синтаксичними одиницями, які структурують предикати *не було, не буде*. Відмінність полягає у часовому вираженні: *нема* виступає репрезентантом

теперішнього часу, *не було* – минулого, *не буде* – майбутнього, пор.: *Автобуса нема – Автобуса не було* [12, 214] – *Автобуса не буде*.

За деяких умов предикат *нема* формує трикомпонентне речення. У такому разі прийменниково-відмінкова форма родового виступає морфологічним варіантом суб'єктної синтаксеми, а безприйменниковий родовий – об'єктної, про що засвідчують трансформаційні зв'язки, пор.: *мене корови, правда, нема* [12, 214] ← *Я не маю корови*; *Нема вже у мене батька...* [12, 141] ← *Я не маю батька*; *А в нас тигрів немає!* [12, 80] ← *Ми не маємо тигрів*. Конструкції із суб'єктною синтаксемою в називному відмінку є вихідними, а структури, у яких морфологічна реалізація суб'єкта здійснюється за допомогою родового, похідні. В останньому випадку внаслідок внутрішньої (грамемної) транспозиції генітив виражає ускладнене значення партитивного суб'єкта.

Незначну частину двовалентних прислівникових предикатів становлять компоненти, які позначають: 1) психічний стан людини чи іншої істоти: *...їм (наливайківцям – авт.) ставало страшно за самих себе...* [11, 84]; *Та совам було байдуже, хто під ними тут ходить...* [11, 291]; 2) стан з модальним відтінком необхідності: *Татарам було того й треба* [11, 52]; *То тобі Галі не треба, а мені, може, треба!* [12, 139]; *Бочок з водою мені не треба* [12, 195]; *І воза мені не треба* [12, 195]; *Та запорожцям його й даром не треба!* [11, 165]; *Для неї це було вигідно* [12, 277]; 3) інтелектуальний стан: *...і йому, окрім усього, було цікаво, що вони за одні...* [11, 63]; 4) стан, що передає зорові сприйняття: *...мені вас не видно...* [12, 21]; *З вікна Сашкові видно дахи сарайчиків чи складів...* [12, 101]; *...видно її (свічку – авт.) не стало нікому* [11, 237]; *...старості та воєводі було видно в полі понад річкою навіть блискучі колеса возів...* [11, 318]. Зазначений тип предикатних синтаксем вимагає двох субстанціальних синтаксем – суб'єктної та об'єктної. Морфологічним репрезентантом суб'єкта виступає грамема давального, проте частіше він має імпліцитне вираження, а отже, є факультативним компонентом: *...стало видно на його кам'яному дні бурі спини осетрів і чорні*

стини сомів... [11, 148]; ...видно було і татар, і пальця... [11, 200]; ...не видно жодного чатового! [11, 226]. На відміну від нього об'єкт – це облігаторний компонент переважно у формі знахідного відмінка, наприклад: *Стало вже видно і річкові закуцєнілі лози, а за ними і натовп, хоругви і прапори...* [11, 83]; ...було видно лише білі **мури** та коричневу цегляну **дзвіницю** [11, 114]; *На берегах було видно **сліди** і коней, і корів* [12, 98]; ...**тебе** було видно за кілометр ще з літа... [12, 108]; **Сіроманця** там було видно „на всі сто” [12, 92]; *Я знав, **що** мені треба* [12, 210]; ...і **все** йому було зрозуміло й так... [11, 49]. Значення об'єкта може передавати також грамема родового за умови, якщо предикативний прислівник містить заперечення, наприклад: ...„**дикунів**” нам не треба... [12, 200]; ...тих **народів** і не видно... [11, 331]; ...чорних **коней** на чорній землі вже не було видно зовсім... [11, 374]; *Самого драконового **тіла** ще не було видно...* [11, 146]; *Самих **коней** не було видно...* [11, 131]; ...а гультяйської **кінноти** ...поки не видно ніде [11, 74]; ...а моєї **сестри** то взагалі при підлозі не було і видно [12, 111]; *І **дня** було не видно* [10, 110]. Уживання родового відмінка спостерігаємо також у реченнях із подвійним запереченням, наприклад: *Не було видно ніде ні куфайки, ні хустки, ні картуза або шапки* [12, 31]; *Ні їх, ні землі ставало не видно* [12, 39]. Функціонування родового об'єкта в заперечних реченнях являє собою специфічний різновид об'єктної транспозиції. Остання відбувається за умови трансформації стверджувального речення в заперечне, з одночасною транспозицією вихідного знахідного у родовий відмінок. Одним із найпериферійніших засобів репрезентації об'єктної позиції виступає підрядна частина складного речення, яка приєднується за допомогою підрядного компонента або безсполучниково⁴, пор.: *Йому було байдуже, **чи**,*

---

⁴ На відміну від традиційного поділу складних речень на складносурядні, складнопідрядні і безсполучникові, ми услід за І. Р. Вихованцем розрізняємо два типи структур – складносурядні та складнопідрядні, важливою формальною ознакою яких виступає наявність сполучникового і безсполучникового зв'язку між їхніми частинами. „Сполучниковий і безсполучниковий зв'язки утворюють в обмеженій сфері функціонування два варіанти складнопідрядних речень. Безсполучниковий зв'язок наявний у складнопідрядних реченнях прислівного типу, де опорне предикатне слово

може, хто змерз уночі, чи хто потемки у степу від холоду кашляв... [11, 306]; ...*Наливайкові стало видно, що саме Сашко шукав* [11, 146]; ...*і видно було по ньому, що він і справді заздрісно дивився на породистих під гусарами жеребців...* [11, 47]; *Видно було по його скрижанілих очах, що він іде з нами лише з наказу...* [11, 75]; *Стало видно, що до цієї роботи вони не годяться...* [11, 248]; ...*і було невідомо, чи в неї такий голос з дитинства, чи він у неї таким став тепер од беззахисності та страху* [12, 21]; *Що Медолиз говорив би ще – невідомо...* [11, 193]; *Данилові, як нікому з князів, було зрозуміло, що після погрому на Калці, коли орда лизнула солодку, як мед, Київську Русь, вона медово оближеться...* [11, 50]; ...*Петрові і козакам стало видно, як передсмертно запашили верблюдів очі...* [11, 89] і ...*мені було цікаво: упаде обичайка на бік чи не впаде?* [12, 127]. Структури поданого типу засвідчують, що їхня підрядна частина є еквівалентом субстантива у знахідному відмінку. Зрідка залежна конструкція заступає форму родового відмінка, наприклад: *Де і як ховався Миколка з Первінкою, видно не було...* [12, 154].

Виявом абсолютної периферії є речення, „у яких усунуто обидва валентно зумовлені іменникові компоненти – із функціями суб’єкта та об’єкта стану” [9, 295]. Уживання таких конструкцій великою мірою ґрунтується на явищі парцеляції, наприклад: *Де тепер той Косинський – чи в Білій Церкві іще, чи куди рушив далі? Невідомо...* [12, 29].

У сучасній українській літературній мові простежуємо тенденцію до вирізнення предикативних прислівників, що мають ознаки ступенювання. Єдиною формально-синтаксичною позицією цих форм є позиція головного члена односкладних речень, співвідносного з присудком, наприклад: ...*Оливці ставало від того легше* [11, 135]; *Так мені, може, стане легше...* [11, 141]; *Тут нам стало затишніше і тепліше* [12, 15]; ...*жучку було ближче додому...* [12, 192]. Подібно до вихідних форм ступеньовані

головного речення за своєю семантико-синтаксичною валентністю вимагає залежного компонента в об’єктній (з’ясувальній) функції” [8, 316].

предикативні прислівники членуються на дві частини: безкатегорійну прислівникову частину, виражену компаративом чи суперлативом, й аналітичну морфемну частину, яка репрезентує дієслівні граматичні категорії та переводить прислівник у синтаксичну сферу дієслова.

Із семантико-синтаксичного погляду структури із ступеньованими формами варто вважати трикомпонентними. У ролі опорного слова виступає предикат стану-відношення, виражений вищим чи найвищим ступенями порівняння, для якого характерна наявність лівобічної (суб'єктної) та правобічної (об'єктної) валентності. Семантичними варіантами вказаних субстанціальних синтаксем є суб'єкт та об'єкт стану-відношення. З аналізу семантичної відповідності іменникових компонентів предикатній синтаксемі впливає, що прислівниковий предикат супроводжують субстантивні елементи – учасники ситуації, характер яких також є передумовою елементарності речення. Синтаксеми як складники елементарного простого речення мають бути семантично неускладненими. Це означає, що семантично передбачувані валентністю предиката суб'єктну й об'єктну позиції повинні займати іменникові компоненти непередикатного значення, оскільки лише непередикатні іменники входять у семантичну структуру елементарного речення. З-поміж двох указаних синтаксем переважає синтаксема в суб'єктній позиції, яка є обов'язковим компонентом речення. Об'єктна ж синтаксема часто зазнає імпліцитного вираження, тому наявність її в семантико-синтаксичній структурі речення не обов'язкова. Внаслідок цього реченнєва конструкція включає до свого складу тільки два компоненти, наприклад: *Стало чорніше й тиші...* [11, 237]; *...а панєночкам буде ближче* [11, 208].

Морфологічним варіантом суб'єктної синтаксеми виступає давальний відмінок, для якого ця позиція є вторинною. Вторинна функція давального позначена синкретизмом, нашаруванням на вторинне суб'єктне значення основного значення адресата. Порівняно з називним він має іншу сферу поширення, оскільки стосується більшою мірою суб'єкта стану-відношення,

наприклад: ...**вам**, панове, видніше... [11, 159]; *Але жінкам було хороше! А Магді – найхорошіше!* [12, 39]. Очевидно, що розглядане функціонування датива з предикатами стану, вираженими компаративними або суперлативними прислівниками, репрезентують тільки прості речення односкладного різновиду, для яких базовими є синтаксичні конструкції з неступеньованими прислівниковими формами, пор.: ...**вовкові було легше** [12, 89] ← *Вовкові було легко*; ...**і буде тобі легше** [11, 141] ← *І буде тобі легко*.

В обмежену лексико-граматичну групу варто об'єднати ступеньовані предикати стану, які передбачають поєднання їх із синтаксею локативного суб'єкта: *На леваді стало холодніше* [12, 96]; *На обороні було веселіше* [12, 228]. За умови функціонування в суб'єктній позиції такі елементи зберігають вихідну семантику локативності, набуваючи супровідного значення суб'єкта. Семантичний суб'єкт реалізується тут у формі місцевого відмінка, що трансформаційно пов'язаний із називним, пор.: *У степу, і в небі, і на буграх стало ураз темніше* [11, 237] і *Степ, і небо, і бугри стали ураз темніші*. Зрідка локативну синтаксему, яку втягнуто в орбіту суб'єктності, репрезентує грамама родового або морфологізований прислівник, наприклад: *Біля груші було чомусь холодніше* [12, 166]; ...*там хоч сухіше* [11, 251]. У деяких випадках прислівниковий суб'єкт порівняння виступає як опорний компонент уточнювальних членів речення, що перебувають із ним у підрядному опосередкованому зв'язку. Опосередковані члени речення безпосередньо залежать від семантично спорідненого з ними прислівника місця і через його посередництво пов'язуються з іншим членом речення, наприклад: *Там, вже на тій третій пахучій чебрецем горі, стало наче рівніше, прохолодніше і не так темно* [11, 110–111].

Правобічна валентність стану-відношення відкриває об'єктну позицію субстанціальної синтаксеми, яка має свій набір семантичних і морфологічних варіантів. Об'єкт порівняння позначає особу або предмет, що характеризується наявністю однотипної із суб'єктом порівняння ознаки, яка

виявляється в останньому більшою або меншою мірою. Морфологічна варіантність об'єктної синтаксеми, що входить у валетну рамку компаративних предикатів, найчастіше групується навколо прийменникових знахідного й родового відмінків. Рідше об'єкт порівняння виражений підрядною частиною. Спеціалізованим морфологічним засобом об'єктної синтаксеми виступає знахідний відмінок із прийменником *за* та родовий відмінок із прийменником *від* (зрідка *од*)⁵, наприклад: ...*їм* було легше (*від інших*) [12, 229]; ...*буде їм* веселіше (*за інших*)! [11, 208]. Прийменники *від* (з родовим відмінком) та *за* (із знахідним відмінком) виступають як тотожні й приблизно однаково поширені.

Закладені в компаративних предикатах стану-відношення потенції до поєднання з об'єктною синтаксемою передають підрядні частини порівняльно-об'єктних складнопідрядних речень⁶. Вони побудовані за моделлю простого речення з двовалентними предикатами, вираженими формою вищого ступеня порівняння прислівників. Підрядна частина порівняльно-об'єктних речень описово позначає об'єкт порівняння й поєднується з опорним компаративом за допомогою сполучника *ніж* (*аніж*):

---

⁵ На аргументовану думку І. Р. Вихованця, за і від є дієслівними постфіксами, що від'єдналися від залежного іменника й стали елементом морфолого-синтаксичної структури аналізованих предикатів [7, 64].

⁶ У мовознавчій науці існують різні трактування конструкцій з об'єктною синтаксемою „ніж...”. З одного боку, їх розглядають серед складнопідрядних способу дії порівняльних із вказівкою на зіставляваний відтінок у їхньому значенні [20, 2, 274; 29, 379] або кваліфікують як складнопідрядні компаративні речення нерозчленованої структури [23, 488; 25, 587–590]. З другого боку, такі конструкції визначають як неелементарні прості (ускладнені) речення згорнутої будови, у яких об'єктна синтаксема із сполучниками *ніж* і *як* функціонує не як підрядна частина, а як зворот, утворений від вихідного підрядного речення. На думку Л. Теньєра, як предикативні частини у функції суб'єкта, так і предикативні частини у функції об'єкта виявляють структурну ідентичність, оскільки їм передусім притаманна активна роль у структурі речення, що засвідчує їх залежність від дієслова [30, 536]. Це означає, що семантико-синтаксична валентність компаративного предиката головної предикативної частини складного речення поширюється й на об'єктну предикативну частину в позиції сильнокерованого компонента. Функціонування реченневих утворень, а не слів у ролі субстанціальних синтаксем Л. Теньєр називає транспозицію другого ступеня [30, 400–401, 533–534]. Відповідно до цього за семантико-синтаксичними ознаками вказані структури варто кваліфікувати не як складнопідрядні, а як своєрідний тип простих ускладнених речень, оскільки їх побудовано за моделлю останніх.

Тут їм буде і зручніше, і легше, ніж із нами у незатишному степу [11, 387]. Об'єктна позиція підрядної порівняльної частини виступає як реченнєвий еквівалент прийменникових знахідного й родового відмінків, що є основними засобами вираження об'єктної функції при компаративних предикатах.

Об'єктну синтаксему, що залежить від суперлативних предикатів стану-відношення, репрезентують звичайно родовий відмінок з прийменниками *з (із), серед* і зрідка – місцевий з прийменниками *у (в), на: А татарам ...буде найліпше (з усіх)...* [11, 158]. Однак частіше внаслідок семантичної самодостатності предиката об'єктна синтаксема зазнає імпліцитного вираження.

Отже, у сучасній українській літературній мові маємо кілька концепцій щодо визначення статусу компонентів із семантикою стану, проте найбільшої уваги заслуговують ті, які ґрунтуються на семантичних, синтаксичних і морфологічних ознаках цих слів. Урахування такого комплексу критеріїв дає змогу кваліфікувати зазначений тип лексем як предикативні прислівники, що на семантико-синтаксичному рівні корелюють з предикатами стану або стану-відношення і відкривають одну чи дві валентно залежні позиції. Однак таке трактування не позбавлене дискусійності. Усе це ще раз засвідчує, що аналіз предикативних прислівників, їхнього валентного потенціалу не є вичерпним, і подані у статті теоретичні положення, на наш погляд, перспективні для подальшого вивчення цієї проблеми.

Література

1. Адмони В. Г. Основы теории грамматики. – М., Л.: Наука, 1964. – 105 с.
2. Баган М. П. Семантико-синтаксична структура безособових речень із суб'єктно-локативним компонентом // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Зб. наук. праць. Серія: Філологія. Випуск 2. – Вінниця: ВДПУ, 2000. – С. 85–89.
3. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 448 с.

4. Виноградов В. В. Русский язык: (Граммат. учение о слове). – М.; Л.: Учпедгиз, 1947. – 784 с.
5. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова // Вопросы языкознания. – 1953. – № 5. – С. 3–29.
6. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови. – К.: Наук. думка, 1987. – 231 с.
7. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
8. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
9. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.
10. Вінграновський М. С. Вибрані твори: У 3 т. – Т. 1: Поезії. – Тернопіль: Богдан, 2004. – 400 с.
11. Вінграновський М. С. Вибрані твори: У 3 т. – Т. 2: Северин Наливайко: Роман. – Тернопіль: Богдан, 2004. – 400 с.
12. Вінграновський М. С. Вибрані твори: У 3 т. – Т. 3: Повісті й оповідання. – Тернопіль: Богдан, 2004. – 352 с.
13. Галаган О. М. Семантико-синтаксична структура речень з тривалентними предикатами: Автореф. дис. ...канд. філол. наук. – Кіровоград, 2004. – 19 с.
14. Гиро-Вебер М. К вопросу о классификации простого предложения в современном русском языке // Вопросы языкознания. – 1979. – № 6. – С. 63–75.
15. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць. – К.: Наук. думка, 1991. – 192 с.
16. Гуйванюк Н. І. Функціональна транспозиція в синтаксисі // Лінгвістичні студії: Зб. наук. Праць. Випуск 7. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 85–91.

17. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. – К.: Вища шк., 1972. – Ч. 1. – 402 с.
18. Кендюшенко А. Г. Про семантичну структуру речень з предикативними прислівниками // Мовознавство. – 1990. – № 4. – С. 50–54.
19. Костусяк Н. М. Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників. – Луцьк: Ред.-вид. відд. „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – 179 с.
20. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л. А. Булаховського: В 2 т. – К.: Рад. шк., 1951. – Т. 1. – 519 с.; Т. 2. – 407 с.
21. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вінниця: Поділля–2000, 2003. – 464 с.
22. Пасічник І. А. Семантико-синтаксична валентність предикативних прикметників: Автореф. дис. ...канд. філол. наук. – К., 1998. – 17 с.
23. Русская грамматика: В 2 т. – М.: Наука, 1980. – Т. 1. – 788 с.; Т. 2. – 709 с.
24. Семантические типы предикатов. – М.: Наука, 1982. – 365 с.
25. Слинько І. І., Гуйванюк М. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
26. Современный русский язык: Морфология (Курс лекций) / Под ред. В. В. Виноградова. – М.: Изд-во МГУ, 1952. – 518 с.
27. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – К.: Вища шк., 1993. – 366 с.
28. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.
29. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – 515 с.
30. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. – М.: Прогресс, 1988. – 654 с.
31. Тимкова В. А. Двоскладні речення з предикатами якості в українській мові Автореф. дис. ...канд. філол. наук. – К., 1998. – 18 с.